

Fekete J. József

Ragyogó pusztulás

A kortárs osztrák irodalom antológiája

Bombitz Attila az osztrák irodalom nyelvi rétegeztségének ismertetésével kezdi eligazító bevezetőjét, kezdve a XIX. század első felének legsikeresebb drámaírójától, Johann Nestroytól, aki „a legkülönfélébb élő és holt, házi és bürokratikus használatú, műves és periférikus nyelvi rétegeket tette meg komédiáinak alapjává”, Karl Kraus szatirikus nyelvi áthallásain át a Monarchia multikulturalitásának tükröztetésében, folytatván a nyelv identitásteremtő vagy -leleplező szerepének kiaknázásával Arthur Schnitzler munkáiban, Robert Musil nyelvi-poétikai szenzibilitásán keresztül Thomas Bernhardnak az ideológiai beszédmódokat kifigurázó szándékáig, majd Peter Handke, Christoph Ransmayr kortárs törekvéseiig, el egészen a Nobel-díjas Elfriede Jelinek általi a „nyelv gúzsba kötő szerepének” ábrázolásáig.

A történetmondást megszüntető prózapoétikai törekvések mellett rámutat, hogy az elmúlt évtizedben éppen a történetmondáshoz visszatérő, „könnyed és szellemes” szövegeket alkotó szerzők váltak sikeressé, például Thomas Glavinic, Daniel Kehlmann.

A *Nyelvhasználat és világnézet a mai osztrák prózairodalomban* című, nagy ívű bevezetőben mintegy gombostűkre tűzött, a közönség által zömmel ismert szerzői művek közé finom hálót sző Bombitz Attila, szerzők garmadáját sorolja föl, és nagy alaposággal foglalja össze törekvéseiket, olyanokat, amelyek megbotránkoztatták koruk kultúrpolitikáját, majd kiérdemelték az elismerést. Itt vannak, akik kísérleti prózát írtak, akik visszakövetelték a történetmondás narratív jogát, akik a leírásban és az ismétlésben találták meg poétikai törekvésük motorját, negatív honregényeket írtak. Ezt a vonulatot gyarapították a második világháború eseményeit bíráló szemszögből taglaló írók. Számomra egyik legkihívóbb a korábban említettek közül Friederike Mayröcker, akinek sajnos mindössze egyetlen kötete olvasható magyar nyelven, aki a méltató szerint talán a legmélyebbre merült alá az ábrázoló nyelvhasználat fölötti vívódás pokoli bugyrába, és életművében a folyton írás közben levés állapotát tárgyiasította. Az antológia előszava remek olvasócsalगतó, nem rideg leltár, hanem a befogadói átélés prezentációja.

Az elmúlt negyedszázad osztrák irodalmában fontos helyet nyerne a nyelvváltók, akik nem anyanyelvükön, hanem környezetük nyelvén fogalmazzák meg gondolataikat, ami egyáltalán nem osztrák sajátosság, hanem régi európai és világjelenség, aminek tanulmányozása igencsak távolra vezethet az identitáskutatás terén.

A kötetben elsőként szereplő Thomas Bernhard írása mintha esszenciája lenne a bevezető előszóban elmondottaknak: ott forrong benne az önéletrajzi indíttatás, a szembemelés a kormányral és annak irodalompolitikájával, a megszólalásban alkalmazott retorikai ismétlések gyakorlatával, vagyis az önleleplező és a társadalmi folyamatokkal szembehe-lyezkedő attitűdjével. A történet mindössze ennyi: a szerző megkapja az Osztrák Állami

Irodalmi Díjat, közel a negyvenhez, még hozzá a huszoneveseknek járó, úgynevezett kisdíjat, noha ő a nagydíjra tartja magát érdemesültnek, ezért kifakad, és olyan beszédet tart az átadáson, hogy az illetékes miniszter fölkapja a vizet, majd távozik az ünnepségről. Pedig a miniszter is beleszápolt a nulláslistbe. „...a legmélyesegebben megbántott, a miniszternek az a kijelentése [...], hogy én, s ez még ma is szó szerint így cseng a fülemben, egy Hollandiában született külföldi vagyok, aki azonban most már egy ideje közöttük (vagyis az osztrákok között, akikhez a Perčević miniszter engem nem számol hozzá) él.” A díjátadásról szóló szöveg mellett Bernhard köszönőbeszéde is olvasható, és ez a dokumentum a szépirodalom hangján intonálja az ünnepséget: „Tisztelt miniszter úr, tisztelt egybegyűltek, nincs mit dicsérnünk, nincs mit kárhoztatnunk, nincs mit vádolnunk; de sok minden nevetséges, minden nevetséges, ha a halálra gondolunk.”

Semmitmondóan üres, ám mégis mélyeszántó szöveg, pimasz és szemtelen.

Peter Handke a leírásokkal és az ismétlésekkel zsonglörködik. Banális látvány, észlelés indít el benne mondatsorokat, az élmény megörökítésének precizitását hajszoló leírást, és a visszatérések, ismétlések általi megerősítést, ami apró semmisségeket növel eposzi emelkedettségbe, mint például a szentjánosbogarak rajzását, a denevérek röptét, vagy éppen a tavaszi mennydörgést. Mintha a semmisségek poétájának írásait olvasnánk.

A Nobel-díjas Elfriede Jelinek nem igazán győzött meg *A Halál és a Lányka* című Hófehérke-parafráziséval, lyukas mogyoróként csörög a történet, a dialógus monoton és statikus. Nem kevésbé didaktikus, nem nekem való.

Friederike Mayröcker olyan írótypus, amely képtelen írás nélkül létezni, a folyamatos írás, legyen az akár napló, vagy töprengések lejegyzése, a grafomániáját élteti. Jó-e ez az olvasónak? A szerző irodalomkritikai pozicionálásából következtethetően bizonyára az, magam is élvezettel olvastam és szemezgettem naplólapjaiból: „...újra és újra felteszem magamnak a kérdést, az íráskábulat kellős közepén: ugyan hová vezet ez az egész, mi ennek az írásnak az értelme vajon 1 pár év múlva úgyis minden feledésbe merül, elvész, az összes könyvet, amit írtam, már rég felvásárolnak majd, minden, de minden semmivé válik, minden hiába, minden hullám, minden lélegzetvétel, minden villám gondolat, mintha nem is léteztek volna, könyveim potomon áron eladták, kiteszították a piacról, azt hiszem, én magam sem léteztem soha.” Ontológiai elmékedések konyhai följegyzéseknek álcázva. Régtől tudjuk, a mindennapi semmisségek nélkül nem léteznének a nagy misztériumok sem, vagy fordítva. Handke és Mayröcker erre játszik rá írásaiban, az előző sajátos eszközeivel közvetlenül, az utóbbi is direktbe, de szűrőként közbeiktatja a nyelvtörténetet, a nyelvfilozófiát és a nyelvésztétikát. Mértékkel, ettől lesz olvasmányos a naplója. Izgalmas, hogy a napló számára nem a felidézés, hanem részben a feledés műfaja. Írja: „elmerültek a feledés áramában, a kifolyók áradatában, mint hegycúcsról lezúduló morajló esések, folytonos hősínű vízforgatag stb.” Alkalmasság ez a stb., minden benne van, amit el kellene mondani, és mindaz, amit képtelenség leírni. Ebből eredően változik át a LÉPÉSMŰKÉNT megélt élet ÍRÁSMŰVÉ.

Vele szemben rendkívül izgalmas Josef Vinkler *A fügeárus-asszony fia* című munkája, amiben cselekmény és történet alig több van, mint a világűr mélyén dokkoló fekete lyukban. Vinkler leíró természetű szerző, miként Handke. Bombitz írja, „élményművész”, aki a leírásra összpontosít. Módszerileg élveztem a vatikáni élményeire fókuszált írását, amiben az élménybeszámoló a japán turisták önfotózó gesztusával szemben verbálisan jelenik meg, elevenen kígyózik a katolicizmus szentsége és a hétköznapok profanitása között, olykor a blaszfémia határát feszegetve. Mintha erre a tartalomra fűzte volna föl a szerkesztő Raoul Schrott *Az angyalok neme, a szentek mennyországja* című szövegét. Schrott imádja a tőle időben és térben távol álló helyeket és dolgokat. Az itt közölt angolgráfiaja is hatalmas intervallumot jár be az ókortól előrefelé, az ismeretlen irányába haladva. Fizikailag

is halad, utazik, leveleket fogalmaz szerelmének, ami voltaképpen egy breviárium, tele mitológiával, etimológiával és az angyaltan részletező ismertetésével.

A gyűjtemény címét Christoph Ransmayr *Ragyogó pusztulás – víztelenítési projekt avagy a lényeg felfedezése* adta. A történet hideg fejjel előadott forró disztópia, amelyben az Új Tudomány hívei úgy próbálják megoldani a fölgülemlett kulturális, civilizációs, gazdasági, környezetvédelmi és egyéb, az ember által okozott globális problémákat, hogy humánus módon megszüntetik az emberiséget. Ez a humánus mód, hogy sivatagban épített hatalmas terráriumokba juttatják az önkéntes egyedeket, ahol a hőség alig két nap alatt végez velük – a víztelenítési projekt végén „visszatérnek” teremtő Naphoz. A szabadvers formájára tördelt prózaszöveg négy szemszögből bontja ki a szerzőnek a jelenre irányuló iróniáját, és a víztelenítő eljárás apológiáját. A projekt méltatója szerint az ember „*Túl sok mindent tévesztett össze: / kultúrát a civilizációval, / technikájának vak fejlődését / a haladással, / ideológiát a tudattal, / végül uralmat a renddel / és így tovább*”. Az embert gőgössé tette az evolúció, elhitette vele, hogy ő a világ ura. A fehér ember „Elnyújtózott, elterpeszkedett / a tőle idegen kultúrák hátán, / és saját civilizációjának nyersanyagává / és építőköveivé nyilvánította az ideget”. Intellektuális, ismereteket görgető, érvelő szöveg, ami folyamatos feszültségben tartja az olvasót.

Robert Menasse énelbeszélése, *Egy ínséges tél vége* vezeti fel az osztrák prózairodalom identitáskereső vonulatát, a mit is jelent osztráknak és nem osztráknak lenni, mekkora terhet jelent az országra és lakóira nézve a náci múlt kérdésein túl, például a nyelvi kódváltás identitásképző hatásának megértése, lenyűgöző narráció keretében. Újabb szerkesztői bravúr, hogy ezt a felvezetést a Tel-Avivban született, de gyerekkorától Bécsben élő Doron Rabinovici *Máshol* című regényének részlete követi, központjában a zsidó mint idegen identitás kérdésével, de általában az identitás problematikájával, amiről a szerző azt állítja, az identitás önmagában csak konstrukció, a társadalmi körülmények és az egyéni alkat függvényében folyamatosan változó, tehát átmeneti. Hőset, akit az életrajzi adatok említése révén az elbeszélővel azonosíthat, egyebek közt a következőképpen jellemzi: „*Rosen arról volt ismert, hogy németül, héberül, angolul és franciául egyformán csiszoltan tud fogalmazni. Sokakra azzal is hatással volt, hogy olvas olaszul és spanyolul, és ért arabul. Egyesek azt rebesgették, hogy tézisei és teóriái valójában csak azoknak a gondolatoknak a fordításai, amelyeket itt-ott felcápipt. Export-import kereskedést űz akadémiai eszmékkal. Profitál abból, hogy jön-megy a kontinensek és kontinuitások, a vallások és régiók között. De nem a világ iránti nyílt érdeklődés űzte. Sugallatait és sejtéseit a félelem táplálta. Ethan bizalmatlan volt a civilizációkkal és ideológiákkal szemben. A törésvonalak mentén írt.*” Szinte rapszodikusán ódzkodik mindentől, amit rövid izraeli látogatása során tapasztal, a sívár temetőt, a jajveszékésre hasonló kántálást, a férfiak izgágaságát, az ortodoxok hitbuzgóságát zavarónak érzi, és ironikus gondolatok sorát fűzi hozzájuk, hogy komolyan is feltegye a kérdését: „*Mit jelent az, hogy valaki izraelinek érzi magát?*” A pergő, de lényegében semmis események forgatagában olyannyira fontossá, és egyben lényegtelené minősül a származás és az identitás kérdése, hogy már csupán az irónia prizmáján érdemes vele foglalkozni, véli az elbeszélő: „*Minden sandítás a nő dekoltázsába: kultúrák dialógusa. Minden szemezés: hozzájárulás a múlt feldolgozásához.*”

Ausztriában nem csupán osztrákok írnak németül, hanem, miként Bombitz jelzi, cseh, lengyel, orosz, bolgár, iráni, koreai, japán származású alkotók is. Tegyük hozzá, az egykori török és jugoszláv vendégmunkások leszármazottai, meg miként fentebb láttuk, zsidók, meg bizonyára más népek képviselői, akik sajátos határhelyizetbe kerültek a nyelvi és kulturális kódváltás során. Vladimir Vertlib hatványozottan is. Szentpéterváron született, családja Izraelbe emigrált, majd onnét egy év múltán Ausztriába, onnét Hollandiába, vissza Izraelbe, utána Rómába, vissza Bécsbe, végül az Amerikai Egyesült Államokba. Onnét

toloncolták vissza a familiát Ausztriába. Ebből kifolyólag talán nem is különös, hogy Vertlib elutasítja maga és egyéb nyelvváltók „migráns”-megnevezését, a származással, az örökölt kultúrkör lenyomatával szemben a nyelvben létet jelöli meg identitásmeghatározóként. Egy, nem ebben az antológiában, hanem egy tanulmánykötetben olvastam elgondolkodtató sorait a migráns lét mibenlétéről, miszerint: *„a számkivetettség [...] nemzetközi fenomén. S mint ilyen, szélsőséges formája és foka annak az idegenségnek és identitásvesztésnek, amely egész korunk egyik jellemző sajátossága. Lehet valaki számkivetett (exiláns) anélkül, hogy valaha is elhagyta volna szülőföldjét. A száműzöttség eme globális aspektusának felmutatását a kortárs művészet egyik legfontosabb feladatának gondolom. [...] ... a többnyelvűség nemcsak nyereséget jelent, hanem redukciót és veszteséget is, [...] mindig léteznek peremvidékek, ahol az ember menthetlenül monoglott, vagy majdnem monoglott marad.”* Így teljesen érthető, hogy az antológiába a *Tranzitállomások* című szövege került be. A történetben az önelbeszélő, 10–11 éves kisfiú az Olaszországban tartózkodó család elé tárja, hogy meglopták, miközben a bajban lévő orosz honfitársnőjén kívánt segíteni. A família válaszút elé állítja, hol kíván élni a továbbiakban, hiszen anyja szerint migránsként gyakorlatilag törvényen kívüliek, jogtalanok, és valami módon ráncba kellene szedniük életüket. A gyermek elé tárják a lehetőséget, maradnak Olaszországban, vissza Izraelbe, vissza Ausztriába, el Latin-Amerikába. A srác egyebet se szeretne, mint olvasni valamit, és éhségét csillapítani.

Az ugyancsak Szentpéterváron született Julia Rabinovich a transz- és multikulturalizmus szellemében alkot, nyelvi kofferrel megppolva, ám múltját a szovjet-orosz tapasztalatok terhelik. A bolgár Dimitré Dinev is befutott osztrák szerző, műveit gyakran fordítják. Témája a migráció, a nyelvváltás és a nyelvtelenség, a hazát cserélők eltökéltsége. Érdemes lenne velük részletesebben foglalkozni, de az már nem férne bele ebbe a könyvismertetőbe, miként a továbbiak művei sem, amelyek a krimi műfaja köré szerveződnek. A krimi eredeti olvasás helyett eleve tolmácsolhatatlan, a nyelvközpontú elbeszélések közvetítése lehetetlen: avagy vagy mindent, vagy semmit. Viszont ki ne hallott volna az osztrák krimiről? A mostani antológia ráadásul a krimi paneljeit megbontó, de mégis a műfaj vonzásában maradó alkotásokkal is a téma felé terelgeti az olvasókat.

Werner Koplek tapasztalt szerző, az *Őrültek, szemtanúk – Krónika* című munkája szövegmontázs, amelynek expozíciója rabul ejti az olvasót, és nem engedi el, amíg a történet össze nem áll a fejében. Az eseményeket bonyolítja, hogy menet közben a történet szerzője is eltűnik, a titkosrendőrség, vagy egy kurva, vagy drogdílerék áldozatává válik, bár meglehet, hogy mindössze elaludt írás közben, de végül maga veti föl a kérdést: *„– miután elbőbiskolt saját irományainak olvasmánya fölött – kizökkenti a személye után folytatott nyomozásból. Réveteg tanakodás közben, hogy akkor ő most egy figyelmetlen olvasó, vagy pedig egy unalmas szerző-e...”* Antonio Fian kétségtelenül nem unalmas szerző. A *Polükratész-szindróma* című írásából ítélve semmiképpen sem az. Egy évtizedeken keresztül publikáló rovatvezetőről joggal föltételeznék az ismeretlen olvasó, hogy esetleg száraz, sótlan és humortalan. Pedig ellenkezője, miként ennek a regényének a részletéből is kitűnik, vérbeli narrátor az irónia és az önirónia, és nem utolsósorban a humor palettájáról ecsetelő.

Wolf Haas detektív- és szerelmi regények egyaránt sikeres szerzője, csavaros gondolkodásmódja a történetfűzésen kívül a szöveglogikán belül is érvényesül. Egyike az osztrák sikerszerzőknek a magyar olvasóközönségnél: magádetektív-történetei sorra olvashatók magyarul is. Számomra talán éppen az ő története (*Milyen volt az idő 15 évvel ezelőtt?*) az antológia legizgalmasabb darabja. Egy fikatív interjú, amit az Irodalmi melléklet készít a szerzővel. A kérdező és az író úgy beszélnek egy múról, hogy azt az olvasó nem ismeri. Az Irodalmi melléklet nevében kérdező akár a szóban forgó könyv kiadója, szerkesztője, vagy bár kritikusa is lehetne, annyira bennfentes a témában, a válaszadó Haas pedig szívesen

mond ellent az alapos elemzésből levont következtetéseknek. A párbeszéd remek olvasmányra terebélyesedik. Az interjú készítője fölveti például, hogy a szerzők nem szeretik, hogy az újságokban a recenzensek már előre elmesélik a taglalt regény tartalmát, mire a szerző a következőképpen reflektál: „*Emiatt nem írok én több krimi. Ott tényleg zavaró egy kicsit, ha már előre mindent tudni lehet. Normális könyveknél viszont inkább segítségnek látom. Csapatmunkának. A fűlészöveg meg a kritikusok előre elmondják a történetet, az író pedig az apró betűs részekre koncentrálhat.*” Hiszen, végtére éppen ezek az „apró betűs” részek az igazán fontosak az irodalomban, ahol a „mit mond” kérdését a „hogyan mondja” teljesíti ki, vagy helyettesíti, tenném hozzá. Haas radikálisabb, úgy véli, éppen ezek az apró betűs részek, vagyis a legalaposabban átgondolt textusok a legunalmasabbak az olvasó számára. Amennyiben az Irodalmi melléklet kérdezője helyében lehettem volna, bizonyára nem hagyom ki a kérdés lehetőségét, miszerint az irodalom peremműfajaiban miért éppen a megírás mikéntje a mérvadó, a krimiben, a sci-fiben, a fantasyben, a pornóban, és ezek soft és hard boliled verzióiban egyaránt? Stephen King kijelentése jut eszembe, amivel olvasásra buzdít: olvasson mindenki, bármit, klasszikust, kortársat, peremirodalmat, egészen a szakácskönyvig. Megfordítanám a tézisét: ezeket az olvasmányokat csupán színvonalas minőségben szabad olvasni, nem betűk sorozataként, hanem olyan betűk sorozataként, amelyeket az apró betűk fölött tépelődő szerző rakott az általa (ideiglenesen) véglegesnek tekinthető helyére?

Arno Geiger Annát nem elfelejteni! írása nőkről szól, de nem gender-szöveg. A jelen társadalmáról beszél, amelyben mindenkinek meg kell találnia önmagát és létfenntartásának módját. Legyen az olyan, amilyen, és annak a tudatával kell együtt élnie, hogy ez a feladat bezzeg utódjai esetében se módosul.

Daniel Kehlmann önmaga abszurdságában láttatja a világot. Írásának (*A legtávolabbi hely*) hőse hivatalnok, aki számos XX. századi megjelenítéséhez hasonlóan egyszer jut el az öt fölszabadító körülmények közé, földadata lenne, ami az olaszországi utazás ára, de nem törődik vele, se a várható retorziókkal, semmi se aggasztja, megmártózik a tengerben, majdnem belefulladt, és ez az élmény kelti benne a revelációt: minél távolabb innét! Elhagyja Olaszországot, a szállodát, a szakmai értekezletet, ingóságait és ingatlanját, vélhetően önmagát is hátrahagyván a tengeri mártózás élményében.

Thomas Glavinic sokoldalú és gazdag tematikát mozgó szerző, az antológiába a világ abszurd kiüresedését megjelenítő *Éjszakai műszak* című írásával került be. A maga módján apokaliptikus történetnek mindössze egyetlen szereplője van, ugyanis eltűntek a Földről az emberek. Legalábbis Bécsből, de kiderül, Ausztriából is, sőt Németországban, Szlovéniában, Magyarországon sincsen egy teremtet lélek se. A természetben nincsenek madarak, az állatkertben se állatok. A telekommunikáció összeomlott, viszont áram, üzemanyag van. És mérhetetlen a csönd. Jonas, az egyedüli élőlény a környéken, először csodálkozik, mert az előző napi újságban nem találja nyomát, hogy valami készült volna, a tévé, a rádió, az internet nem működik, így nincs információja, hogy a többiek valami elől elmenekültek, vagy elrabolták őket az úrlények, vagy valami. Minden lehetséges válasza badarság. Magányában pánikba esik, kést vesz magához, hogy szembeszegüljön a nem létező fenyegetéssel, egészen pontosan a kiürültséggel. Kétségbeesetten autózik országokon át, mindenütt nyomot hagy maga mögött. Végül Magyarországra érkezik – újabb szerkesztői bravúr –, a magyar ajkú olvasó számára készült osztrák irodalmi válogatás legutolsó bekezdése éppen Magyarországot idézi szövegbe: „*Magyarországon sem talált egyetlen lelket sem.*”

Elment egészen Zalaegerszegig. Onnét a gyorsforgalmi úton indult vissza Ausztria felé. Heiligenkreuznál lépte át a határt. Az az abszurd érzése támadt, hogy ismét otthon van.”

Valóban abszurd érzés egy teljesen kiüresedett világban.

Itt a vége a szövegvilágnak, amit Bombitz Attila patikamérlegen adagolva tett az olvasó asztalára. Bevezető tanulmányában kategorizálta a szerzőket és műveket, de a képalkotáshoz el kell olvasni az antológiát az első betűtől az utolsóig. Ígérem, az olvasással töltött egyetlen perc se idővesztés.

„Az elmúlt huszonöt év osztrák prózairodalmáról bizvást elmondható: különböző generációk kölcsönös együttműködésének köszönhetően immáron együtt olvasható – azonos megítéléssel – egykori reformirodalmár, leíró életművész, kultúra- és nyelváltató szerző és történetmesélő. Bevezető tanulmányunkban a mai osztrák prózairodalomnak ezt a sokszínű együttállását, beszédmódbeli gazdagságát és elbeszélői akribiáját kívántuk bemutatni. A magyar olvasón a sor, hogy kíván-e beavatódni, hagyja-e magát megérintetni ezzel az egyszerű közeli és ismerős, távoli és idegen osztrák jelen idővel” – írja a szerkesztő-válogató.

Nincsen mit hozzátennem. Remek munka.

(Szerkesztette, válogatta és az előszót írta Bombitz Attila. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2016)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap